

УДК 159.9:37.015

Потоцька Ірина Сергіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри медичної психології та психіатрії з курсом післядипломної освіти Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова
e-mail: osobiste8@gmail.com
ORCID: 0000–0001–7723–9587

**ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Проаналізовано результати сучасних досліджень професійного самовизначення старшокласників. Проведено емпіричне дослідження сформованості професійного самовизначення учнів старших класів. Отримані результати засвідчують недостатню сформованість бачення своєї професії у майбутньому. При дослідженні мотивів обрання професії переважають внутрішні індивідуальні мотиви, що свідчить про особистісну значущість майбутньої професії. Дослідження професійних типів засвідчило переважання реалістичного та інтелектуального типів, що виражається в орієнтації на конкретні об'єкти та їх практичне використання та в орієнтації на розумову працю. Зроблено висновок про необхідність проведення якісної профорієнтаційної роботи з учнями, враховуючи вимоги та можливості сучасного ринку праці.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, статуси професійної ідентичності, мотиви вибору професій, професійні типи.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України проголошено завдання формування самостійної та самодостатньої особистості, здатної до професійного розвитку, активної адаптації на сучасному ринку праці та творчої самореалізації. Ці завдання пов'язані з новими вимогами суспільства до реформування української освіти та здійснюються на засадах гуманізації, що актуалізує проблеми особистісного і професійного самовизначення.

Професійне самовизначення — важливий етап життєвого самовизначення особистості, що має велике значення як в контексті вивчення ключової проблеми психології — становлення особистості в цілому, так і як важливого етапу професійного становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав [2–4], що проблема професійного самовизначення учнівської молоді знайшли своє осмислення в теоретичних дослідженнях Г. О. Балла, І. Д. Бежа, М. Й. Боришевського, І. А. Зязюна, Г. С. Костюка, Н. Г. Ничкала, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки, В. А. Семиченка, О. В. Скрипченка та ін. Проблема психічної регуляції професійного самовизначення поступово вичленовувалась у розробках таких вітчизняних психологів, як Б. Г. Ананьєв, О. Ю. Голомшток, Ф. М. Гоноволін, Є. О. Клімов, В. О. Моляко, В. Ф. Моргун, О. Г. Мороз, Д. Ф. Ніколенко, Н. А. Побірченко, В. В. Синявський, В. О. Сластьонін,

М. Л. Смульсон, Б. О. Федоришин та ін. Проблеми професійного самовизначення та управління професійним самовизначенням школярів досліджували в своїх роботах Є. Клімов, Н. Пряжніков, В. Сидоренко, М. Тітма, Л. Божович, О. Леонт'єв, О. Мельник, С. Чістякова та інші вчені [1].

Отже, метою даного дослідження є емпірично дослідити стан сформованості професійного самовизначення сучасних старшокласників. Задля досягнення поставленої мети було проведено емпіричне дослідження сформованості професійного самовизначення за допомогою наступних валідних та надійних методик: методика на дослідження професійних статусів Дж. Маріса, методика «Мотиви вибору професії» та методика на визначення професійних типів (інтересів) Дж. Голланда. Отримані результати піддавалися обрахуванням методами математичної статистики.

Результати дослідження. Вибірку в нашому дослідженні становили учні 11-х класів Тростянецької середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2 та Навчально-виховного комплексу «Середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 1 — гімназія» у загальній кількості 58 осіб, віком від 15 до 17 років, що і становить старший шкільний вік.

Першою було проведено методичку на дослідження професійних статусів Дж. Маріса, результати якої представлені на круговій діаграмі (рис. 1).

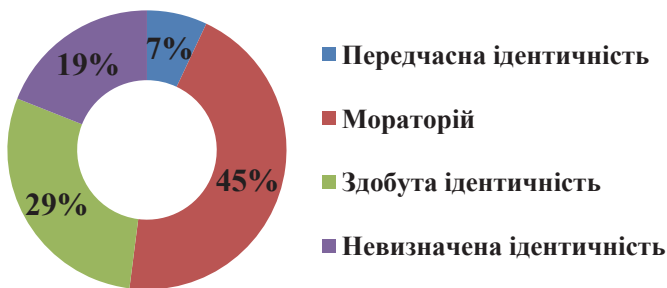

Рис. 1. Розподіл статусів професійної ідентичності серед старшокласників

Майже у половини досліджуваних яскраво представлений такий статус ідентичності як «мораторій» (у 45 %). Старшокласники віком від 15 до 17 років ще не можуть визначитися з вибором подальшого професійного шляху та знаходяться в процесі пошуку адекватного рішення. Причинами такого кризового стану можуть бути: велика кількість навчальних закладів та різноманітних спеціальностей, що ускладнює процес вибору майбутньої професії; складна економічна ситуація в нашій країні, що в свою чергу ускладнює розуміння престижних та популярних професій.

Майже у третини вибірки (29 %) проявляється такий статус ідентичності, як «здобута ідентичність». Обрання такого статусу професійної ідентичності свідчить про важливу роль батьків, родичів та референтної групи осіб при обранні майбутньої професії. Це є наслідком матеріальної залежності молоді від своїх батьків, адже саме вони будуть платити за навчання і відповідно до своїх можливостей обирають навчальний заклад та майбутню спеціальність. Часто батьки бажають для дітей тієї ж професії, що й у

них. Це дає можливість ділитися досвідом зі своїм нащадком, допомогти йому у кар'єрному зростанні та бути йому опорою по житті, підтримкою та вчителем.

У 19 % вибірки проявляється «невизначена ідентичність» як свідчення особистісної незрілості або відсутності мотивації щодо подальшого навчання.

Найменш проявленим стилем (7 %) є «сформована ідентичність». Такий низький відсоток свідчить про неготовність учнів 11-х класів до здійснення повноцінного, усвідомленого та самостійного професійного вибору.

На другому етапі нашого дослідження була використана методика «Мотиви вибору професії» за допомогою якої ми визначили, які мотиви вибору професії переважають у кожного старшокласника. Результати дослідження представлені на рисунку 2.

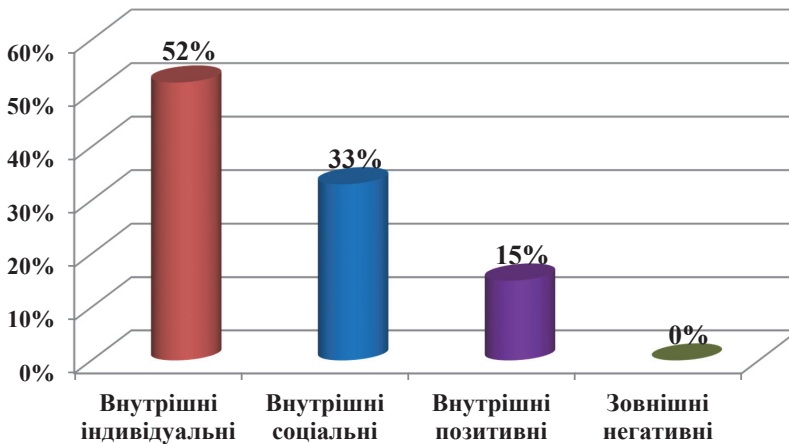

Рис. 2. Мотиви вибору професій старшокласниками

За результатами дослідження виявлено, що у половини старшокласників (52 %) при виборі майбутньої професії переважають внутрішні індивідуально значимі мотиви. Дані результати дають нам можливість стверджувати, що учні обирають професію, яка має суспільну і особисту значущість, тобто відповідає вимогам сучасного ринку праці. Внутрішні соціально значимі мотиви становлять 33 %, це означає, що старшокласники обирають професії, які будуть приносити у майбутньому задоволення завдяки своєму творчому характеру. Внутрішні позитивні мотиви проявлені у 15 %. Це дає можливість припустити, що випускники обрали професію, яка вимагає різностороннього спілкування з іншими учасниками трудового процесу та керівництвом.

У досліджуваних нами старшокласників відсутні зовнішні негативні мотиви. Зовнішня мотивація — це заробіток, прагнення до престижу, боязнь осуду, невдачі тощо. До негативних мотивів відносяться дії, що застосовуються шляхом тиску, покарань, критики, засудження та інших санкцій негативного характеру.

Для логічного завершення нашого дослідження нами була проведена третя методика на визначення професійних типів (інтересів) Дж. Голланда. Результати дослідження представлені на рисунку 3.

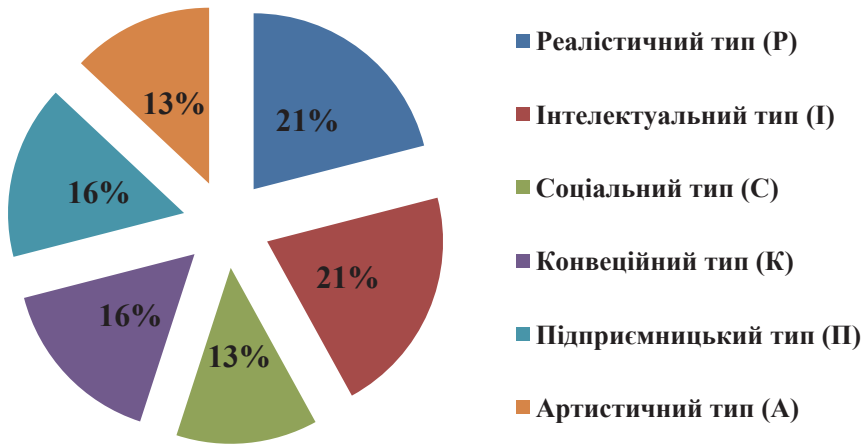

Рис. 3. Професійні типи старшокласників за методикою Дж. Голланда

За результатами проведеної методики старшокласники за професійними типами розподілились наступним чином:

Реалістичний тип (P) — 21 %. До нього належать учні з орієнтацією на сучасне. Вони прагнуть займатись конкретними об'єктами та їх практичним використанням: речами, інструкціями, тваринами, машинами. Їх відрізняє, з одного боку, здатність до засвоєння точних знань, соціальних вмінь, а з іншого — обмеженість у спілкуванні. При цьому рівень розвитку психомоторних якостей переважає в них над усіма іншими властивостями.

Інтелектуальний тип (I) — 21 %. Такі випускники більше орієнтовані на творчі теоретичні й в деякій мірі естетичні цінності, розумову працю. Їх відрізняють такі якості, як допитливість, аналітичність, раціональність, незалежність, пунктуальність, методичність і точність, у них добре розвинуте абстрактне мислення. Але вони, як правило, переважно замкнуті й не можуть бути лідерами. Відзначаються дуже високим рівнем розвитку як вербальних, так і природньо-математичних здібностей.

Соціальний тип (C) — 13 %. Старшокласники, які відносяться до цього типу, найчастіше ставлять перед собою такі цілі та завдання, які дають можливість встановити тісний контакт з оточуючим суспільним середовищем. Вони активні, незалежні, хоча і здатні пристосовуватися. Насолоджуються діяльністю, пов'язаною з наданням допомоги іншим людям. Не люблять працювати з інструментами і машинами.

Конвенційний тип (K) — 16 %. До нього відносяться учні, орієнтовані на цілі, завдання і цінності, які виходять зі звичаїв і загальноприйнятого традиційного стану суспільства. Їх підхід до проблем, що виникають, носить стереотипний і конкретно-практичний характер. Їм не властива

спонтанність і оригінальність мислення, рішення залежать від оточуючих людей. Вони погані організатори і керівники.

Підприємницький тип (П) — 16 %. Опитувані цього типу обирають цілі, цінності та завдання, які дозволяють їм виявляти ентузіазм, імпульсивність, домінантність, енергію, реалізувати любов до пригод. Вони посидючі, але в них погано розвинута стійкість уваги та її концентрація, Вони майже не здатні до наукової діяльності.

Артистичний тип (А) — 13 %. До цього типу відносяться учні, які відокремлюються від чітких конкретних проблем і видів діяльності. Вони відрізняються акцентуванням власного «Я», складним поглядом на життя, незалежністю рішень. Надають перевагу заняттям творчого характеру, характеризуються експресією та оригінальністю.

З метою визначення взаємозалежності емпірично отриманих даних нами було проведено кореляційний аналіз результатів дослідження. Отримані дані було опрацьовано за двома різними рівнями достовірності залежно від похибки. При $p=0,01$ — достовірність складає 99 % та при $p=0,001$ — достовірність складає 99,9 %.

Серед опрацьованих нами даних було отримано наступні кореляційні зв'язки:

Кореляційний аналіз отриманих даних показав, що **прямий кореляційний зв'язок при похибці 0,001 % (99,9 %)** існує між сформованою ідентичністю особистості та внутрішніми соціально значимими мотивами. Це означає, що чим чіткіші плани старшокласника щодо майбутньої професії (особливо якщо вона пов'язана з тісною співпрацею з людьми), тим вищі бажання своєю власною діяльністю допомагати оточуючим, особливо тим, хто потребує допомоги.

Також ми виявили, що чим вищі показники професійного статусу «мораторій», тим більша увага звертається на внутрішні індивідуальні особливості старшокласника, а саме його знання, нахили, здібності, вміння, які й відіграють важливу роль у виборі професійного шляху.

Аналіз отриманих результатів дозволяє нам припустити, що якщо старшокласник на момент проведення дослідження ще не зробив професійний вибір, не має чітких уявлень про кар'єру або професійне життя, то при виборі професії він буде спиратись на внутрішні позитивні мотиви, а саме суспільну значущість тієї чи іншої професії, можливість різностороннього спілкування та задоволення, яке принесе робота.

Було виявлено тісний зв'язок між такими типами професійних інтересів, як «соціальний» та «підприємницький». Тому можемо стверджувати, що категорія старшокласників, які легко встановлюють контакти з оточуючими та є соціально активними, з легкістю проявляють ентузіазм до нової справи, швидко стають лідерами, керівниками та досягають високих цілей.

Досить тісний прямий кореляційний зв'язок існує між типами професійних інтересів «соціальний» та «артистичний». Це означає, що випускники загальноосвітніх навчальних закладів швидко та з легкістю можуть встановлювати контакти з іншими людьми за допомогою прояву своїх

емоцій, оригінальності, креативності, відкритості та експресивності. Такі люди не бояться експериментувати.

Зворотній кореляційний зв'язок при похибці 0,001 % виявлено між статусами професійної ідентичності «мораторій» та «сформована ідентичність», який доводить, що чим довше старшокласник знаходиться у процесі пошуку адекватного рішення щодо майбутньої професії, тим професійні плани менш сформовані, а то й взагалі відсутні.

Помітно, що такий самий зворотній кореляційний зв'язок є і між статусами ідентичності «невизначена ідентичність» та «сформована ідентичність». Відповідно, чим вищий рівень професійної невизначеності учнів 11-х класів, тим більш маловизначені й нечіткі професійні плани випускників, тобто вони не мають конкретного самостійно прийнятого професійного рішення.

Аналізуючи зворотні кореляційні зв'язки, ми помітили, що внутрішні індивідуальні мотиви переважають над внутрішніми позитивними мотивами. Це доводить, що при виборі професії учні старшого шкільного віку на перший план ставлять власні інтереси, знання, вміння, навички, які у майбутньому допоможуть їхньому кар'єрному росту та високому заробітку.

Як засвідчили результати нашого дослідження, зворотній зв'язок існує між такими типами професійних інтересів, як «реалістичний» та «соціальний». Можемо припускати, що висока орієнтація на сучасний ринок праці, на конкретні об'єкти діяльності та праці викликають низький рівень спілкування з іншими людьми, оскільки прибуткова праця вимагає цілеспрямованості, скрупульозності та точності.

Також у ході дослідження виявлено, що чим більша орієнтація на творчо-теоритичні та естетичні цінності, розумову працю, тим нижча домінантність та лідерство в оточенні інших. Тобто старшокласники, які відносяться до «інтелектуального типу», із малою вірогідністю можуть бути лідерами, адже для цього потрібно мати певні вольові якості, як у «підприємницькому» типі, а саме імпульсивність, бажання влади, уміння направити колектив у правильне русло, домінантність і впевненість у власних силах.

Прямий кореляційний зв'язок при похибці 0,01 % (99 %) визначено між типами професійних інтересів «реалістичний» та «інтелектуальний». На основі отриманих даних можемо стверджувати, що чим вища зацікавленість випускників в обраній ними професії та її практичному використанні по завершенні навчання у вузі, тим більша орієнтація на творчо-теоритичну (пізнавальну) працю та бажання власної реалізації.

Зворотній кореляційний зв'язок при похибці 0,01 % виявлено між здобутою та невизначеною ідентичностями, що дає нам можливість припускати наступне: добре сформовані уявлення старшокласника про професійне майбутнє свідчать, що було прикладено чимало зусиль для досягнення цієї цілі, враховані усі особливості як випускника, так і обраного вищого навчального закладу. Такий самий кореляційний зв'язок існує і між внутрішніми індивідуальними та внутрішніми соціальними мотивами.

Зворотній кореляційний зв'язок досліджено між такими типами професійних інтересів, як «реалістичний» та «артистичний». Варто зазначити, що учні, у яких тип професійних інтересів «реалістичний», відносяться до людей, які займаються конкретною справою, що є актуальною на сучасному ринку праці та вимагає чимало зусиль, та не марнуватимуть час на справи творчого характеру (живопис, кіно, музика), адже вони розуміють, що це не принесе їм великого заробітку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Обрані нами методики допомогли вивчити сформованість професійного самовизначення старшокласників. Значний відсоток учнів на момент проведення дослідження визначився із майбутньою професією. Було визначено, якими мотивами випускники керувались під час вибору професійного шляху та до якого професійного типу вони належать. Методика на дослідження типів професійних інтересів старшокласників допомогла одинадцятикласникам переконатись у правильності обрання своєї мабутьної професії та перевірити свої професійні якості.

Проте є незначний відсоток учнів, які ще не визначились, ким би хотіли стати у майбутньому. На їхню невизначеність впливає чимало чинників (результати ЗНО, матеріальне становище сім'ї, стан здоров'я, погана поінформованість про сучасний ринок праці, низький інтелектуальний розвиток, хибні твердження про престиж тієї чи іншої професії та інші). Для того, щоб допомогти даній категорії випускників правильно обрати професію, ми визначили, до якого професійного типу вони належать та якими мотивами користуються при виборі професійного шляху. Узагальнюючи результати даного дослідження, потрібно звернути увагу на необхідність проведення якісної профорієнтаційної роботи для старшокласників, враховуючи стан сучасного ринку праці та індивідуальні можливості особистості.

Список використаних джерел і літератури

1. Вдовенко І. С. Професійне самовизначення учнів та їхнє професійне спрямування під час навчання в Щорському вищому професійному училищі лісового господарства / І. С. Вдовенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи : [збірник наукових праць] / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. — Вип. 51. — С. 46–51.
2. Організація профорієнтаційної роботи в навчальному закладі: навчально-методичний посібник / автори-укладачі: І. В. Мазуркевич, Л. В. Багдасарова, В. М. Лавринюк ; за ред. Н. І. Клокар. — Біла Церква: КОШОПК, 2014. — 157 с.
3. Сняжкова В. Б. Професійне самовизначення особистості [Електронний ресурс] / В. Б. Сняжкова // Мала академія наук учнівської молоді. — Режим доступу : http://www.kyivobl.man.gov.ua/zakhody/Poradi_psihologa. 2014.
4. Сердюк Л. З. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників // Освіта регіону. — К.: Університет «Україна», 2011. — № 1. — С. 277–280.

REFERENCES

1. Vdovenko I. S. (2015). Profesijne samoviznachennja uchniv ta ihne profesijne sprjamuvannja pid chas navchannja v Shhors'komu vishhomu profesijnomu uchilishhi lisovogo gospodarstva [Professional self-determination of students and their professional focus during training]. *Pedagogichni nauki: realii ta perspektivi : [zbirnik naukovih prac'] — Teaching science: reality and prospects : [collection of papers]*, 51, 46–51 [in Ukraine].
2. Mazurkevych I. V., Bagdasarova L. V., Lavrynjuk V. M. (2014). Organizacija proforijentacijnoi' roboty v navchal'nomu zakladi: navchal'no- metodychnyj posibnyk [Organization of career guidance at school]. Bila Cerkva: KOIPOPК [in Ukraine].
3. Synjakova V. B. (2014). Profesijne samovyznachennja osobystosti [Professional self-identity]. Mala akademiya nauk uchniv's'koi' molodi — *Small Academy of Sciences youth*. Retrieved from : http://www.kyivobl.man.gov.ua/zakhody/Poradi_psihologa [in Ukraine].
4. Serdjuk L. Z. (2011). Psihologichni osoblyvosti profesijnogo samovyznachennja starshoklasykiv [Psychological features of professional self seniors]. *Osvita regionu — Education of region*, 1, 277–280 [in Ukraine].

Потоцкая Ирина Сергеевна

кандидат психологических наук, доцент кафедры медицинской психологии и психиатрии с курсом последипломного образования Винницкого национального медицинского университета имени Н. И. Пирогова

ИЗУЧЕНИЕ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Аннотация

Проанализированы результаты современных исследований профессионального самоопределения старшеклассников. Проведено эмпирическое исследование сформированности профессионального самоопределения учащихся старших классов. Полученные результаты свидетельствуют о недостаточной сформированности представлений о своей профессии в будущем. При исследовании мотивов выбора профессии преобладают внутренние индивидуальные мотивы, что свидетельствует о личностной значимости будущей профессии. Исследование профессиональных типов показало преобладание реалистического и интеллектуального типов, что выражается в ориентации на конкретные объекты и их практическое использование и в ориентации на умственный труд. Сделан вывод о необходимости проведения качественной профориентационной работы с учащимися, учитывая требования и возможности современного рынка труда.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, старшеклассники, статус профессиональной идентичности, мотивы выбора профессии, профессиональные типы.

Pototska I. S.

PhD in Psychological Sciences, assistant professor of the Department of Medical Psychology and Psychiatry with the course of postgraduate education, National Pirogov memorial Medical University

THE INVESTIGATION OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL SELF IDENTIFICATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

The process of professional self identification of high school students plays an important role in the personal becoming and thus is a part of self-concept. While in high school age not only the knowledge, skills and abilities are assimilated, but also professional genesis is conducted, which involves the formation of professional identity.

Empirical investigation of the shaping of professional self identification involved the following methods: Professional status» by G. Marcia, «The motivation of professional choice» and a test by J. Holland «Vocational personality types». The selected methods helped to study the formation of professional self identification of high school students. The results showed that a large percentage of students in the sample have chosen their future profession. However, the study found that there is a small percentage of students who, while in their last school year, have not yet decided who would they like to become in the future. Their uncertainty is affected by a variety of factors (results of external independent testing, of the families' financial status, health conditions, lack of awareness of the modern labor market requirements, low intellectual development, false claims about the prestige of professions and others).

Therefore, this study made it possible to study the formation of professional self identification of high school students. We see the prospects for further research in the development and implementation of the methods, forms of career guidance that will contribute to a positive resolution of the crisis of self-determination of high school students and to their reaching the state of professional identification.

Key words: professional self-identification, high school students, the status of professional identification, motives, choice of profession, professional types.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2016